Tarih ve Günce
Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
I/2, (2018 Kış/Winter), ss. 145-168.

1924 ERZURUM DEPREMİ VE GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA

Nurhan AYDIN [*]

Elif ERGÜN[**]

Öz

Erzurum 1924 yılı içinde üç ayrı depremle sarsılmıştır. İlk deprem 13 Mayıs 1924 tarihinde, ikincisi 6 Eylül 1924 tarihinde, en şiddetli ve yıkıcı olan üçüncüsü ise 13 Eylül 1924 tarihinde meydana gelmiştir. Bu son 13 Eylül depremi ciddi anlamda mal ve can kaybına neden olmuştur. Daha önceki depremin yaraları sarılmadan ardı ardına depremler yaşanması ve son depremin de kış mevsiminin başlamasına yakın bir tarihte meydana gelmesi durumu iyice ağırlaştırmıştır. Büyük bir savaştan henüz çıkmış ve zaten ağır şartları olan ülkede, böyle bir depremin etkilerinin daha da fazla hissedilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1924 tarihinde Erzurum'da meydana gelen depremi, "Gazi'nin Sonbahar Gezileri" olarak bilinen gezi programı kapsamında Trabzon'da iken haber almıştır. Mustafa Kemal Paşa deprem haberini alır almaz gezi programını iptal ederek Erzurum'a gelmesi depremzedeler için büyük bir moral olmuştur.

Reis-i Cumhur'un deprem bölgesine gelerek devlet kurumlarının çalışmalarını yerinde incelemesi, kurulan yardım komisyonunu ziyareti, bizzat kendinin, eşinin ve maiyetinde bulunan diğer kişilerin yardımları, Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nin çalışmaları, Kızılhaç Komitesi tarafından ulaştırılan yurtdışı yardımları, ülke halkının birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmesi ile depremin yaraları hızla sarılmaya çalışılmıştır.

Bu makalede 1924 Erzurum depremi, depremin sonuçları, bölgede yapılan çalışmalar, Mustafa Kemal Paşa'nın deprem sebebiyle Erzurum'u ziyareti, duyguları, yaptıkları ve talimatları ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Erzurum, Deprem.

[*] Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, KARS, (z.aydinnurhan@hotmail.com).
[**] Kafkas Üniversitesi.

THE EARTHQUAKE IN ERZURUM IN 1924 AND GAZI MUSTAFA KEMAL PASHA

Abstract

Erzurum was shaken by three separate earthquakes in 1924. The first one occurred on 13 May 1924, the second on 6 September 1924 and the third, which was also the severest and the most destructive one, on 13 September 1924. This final earthquake of 13 September resulted in a dramatic loss of life and property. Earthquakes occurring one after another while trying to pick up the pieces of the previous one and the fact that the last earthquake took place on a date close to the beginning of the winter season aggravated the situation. It was inevitable for the influences of an earthquake to be felt much more deeply in a country which had just recently came out of a war and was already suffering very harsh conditions.

The President Gazi Mustafa Kemal Pasha received the news of the earthquake that occurred in Erzurum on 13 September 1924 while he was in Trabzon within the scope of a travel program known as "the Gazi's Autumn Tours". Cancelling the tour program and coming to Erzurum as soon as he learns about the earthquake, the Pasha's presence among earthquake victims was a great moral support for them.

Great efforts were taken to heal the wounds of the earthquake thanks to the visit by the President to the area of the earthquake damage and his viewing of the works by the related governmental organisations, his visit to the aid commission which was specially founded, the personal aids provided by Mustafa Kemal Pasha himself, his wife and those who accompany him, aid works by the Red Crescent Organisation, foreign aids transferred by the Red Cross, and some actions taken by the nation in unity and solidarity.

This article attempts to analyse the 1924 Erzurum earthquake, its results, works carried out in the region, visit by Mustafa Kemal Pasha to Erzurum due to the earthquake, his feelings, deeds and instructions.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Erzurum, Earthquake

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın ağır tahribatı ve verilen İstiklal Mücadelesi Türk milletini çok yıpratmış, hayat şartlarının çok ağır olduğu bir dönemde yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Yeni Cumhuriyetin ilk yıllarında ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, hedeflerinin muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve hatta o günün muasır medeni devletlerini geçmek olduğunu belirlemişti. Bu yeni hedefin kendileri için zor olmadığını, geçmişte yaşanan ağır savaş şartlarını birlik ve beraberlik içerisinde nasıl aştıklarını göstererek her fırsatta dile getiriyordu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bütün fikirlerinin temelinde birlik ve beraberlik vardı. Birlik ve beraberlik içerisinde nasıl ki geçmişteki zor şartlar aşılmışsa, muasır ve medeni devletler seviyesine hatta daha ileri seviyelere yükselmek bu bakımdan daha da kolay olacaktı.

Tüm olumsuz şartlara rağmen yeni kurulmuş bir devlet olarak bu hedefini gerçekleştirmek üzere yola çıkan Cumhuriyetin ilk yılında meydana gelen, 13 Eylül 1924 tarihli Erzurum depremi ciddi derecede can ve mal kaybına yol açmıştır. Ağır savaş şartlarından yeni çıkmış ülkenin böyle bir doğal afet karşısında gerçekten de birlik ve beraberliğe ihtiyacı vardı.

Deprem haberini bulunduğu yurt gezileri kapsamında Trabzon'da iken haber alan Mustafa Kemal Paşa, gezi programını iptal ederek Erzurum' a gitme kararı almıştı. Trabzon-Erzurum karayolunun ulaşıma elverişli olmaması ve Trabzon'da otomobil bulunmaması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa ve maiyetindekiler Samsun'a geçmiştir. Bu esnada Ankara'dan Samsun'a gelen otomobillerle 24 Eylül'de Samsun'dan Erzurum yolculuğuna başlamış ve 30 Eylül akşamı saat 18.00 civarında Erzurum'a ulaşmışlardır. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum çevresinde 30 Eylül 1924 günü başlayan ziyareti 11 gün sürmüş ve 10 Ekim 1924'te sona ermiştir.

I.Türkiye'de Depremler

Türkiye, dünyadaki depremlerin beşte birinin meydana geldiği en etkin deprem kuşaklarından biri olan Akdeniz-Alp-Himalaya deprem kuşağında yer almaktadır. Topraklarının % 93'ü deprem bölgeleri içinde yer almakta olup, nüfusunun % 98'i deprem tehdidi altında yaşamaktadır.[1] Bunun yanında çok tehlikeli deprem bölgeleri olarak sınıflandırılan % 44'lük alanda yaşayan nüfusunun oranı % 66'dır. Türkiye'de en tehlikeli bölgeler, kıyılar ile Bolu, Amasya, Tokat, Erzincan ve Hatay'dan başlayarak Malatya, Bingöl üzerinden Erzurum'a doğru uzanan bir şerit ve Batı Anadolu'da doğu-batı yönünde akan nehirlerin çevreleridir. En az tehlikeli bölgeler ise Güneydoğu Anadolu, Ankara, Konya, İçel ve Karadeniz kıyılarıdır.[2]

1997 Meclis Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı rapora göre Türkiye'de meydana gelen doğal afetler önem sırasına göre; depremler, heyelanlar, su baskınları, kaya düşmeleri, yangınlar, çığ, fırtına, yeraltı suyu yükselmeleri olarak sıralanmıştır. Buna göre Türkiye'de doğal afetler sıralamasında ilk sırada depremlerin olduğu görülmektedir.[3]

---

[1] *Türkiye'de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makine Mühendisleri Odası'nın Önerileri*, Oda Raporu, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, Nisan 2012, s.1.

[2] Selahattin Babüroğlu, *Deprem ve Devlet,* y.e.y., Ankara, 1998, s.15.

[3] *Doğal Afetlerde Meydana Gelen Can ve Mal Kaybını En Aza İndirmek İçin Alınması Gereken Tedbirlere Ait Meclis Araştırma Komisyon Raporu*, Haziran 1997, s.3.

Bilimsel olarak depremin, yer kabuğunun ya da yer tabakalarının ısınması-soğuması ve çökme (oturma) gibi etkilerle titreşimi, uzama, kısalma, sıkışmadan (deformasyon) ileri gelen biçim değişikliklerinden oluştuğu, bu hareketlerin gerilmeden ileri gelen enerji ve belli düzeye erişen rötre (uzama-kısalma) ile potansiyel enerjinin kinetik enerjiye dönüşümünden meydana geldiği söylenmektedir.[4]

Terim olarak ise, *"yer içindeki fay kırıkları üzerinde biriken enerjinin aniden boşalması sonucu meydana gelen yer değiştirme hareketinin yol açtığı karmaşık, elastiki dalga hareketleri"* olarak tanımlanır. Deprem, doğal afetler içinde en kısa sürede gelişen ve en fazla can ve mal kaybına neden olan bir doğa olayıdır.[5]

Depremler şiddet derecelerine göre, şiddetli depremlerin oluştuğu bölgeler, hafif deprem sahaları ve depremsiz ya da zararsız çok hafif deprem bölgeleri olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Türkiye şiddetli deprem bölgeleri sınıfında yer almaktadır. Genel tabloya bakıldığında Türkiye'de depremin hissedilmediği yer yoktur.[6]

Türkiye'de 1900-2012 yılları arasında 225 büyük deprem meydana gelmiş, resmi verilere göre bu depremlerde 86 bin 644 insan hayatını kaybetmiş, 566 bin yıkık ve ağır hasarlı konut tespit edilmiştir. 20'inci yüzyılda dünyada gerçekleşen 31 büyük deprem arasında Türkiye'den Gölcük ve Erzincan depremleri yer almıştır. Dünya üzerinde yaşanan bu büyük depremlerde 1 milyon 548 bin 450 kişi hayatını kaybetmiştir.[7] Türkiye'de gerçekleşen depremlerin çoğu Kuzey Anadolu Fay Kuşağı'nda ve Doğu Anadolu Fay Kırığında gerçekleşmiştir.[8]

II. Erzurum'da Meydana Gelen Depremler

Rus işgali, Ermeni mezalimi ve I. Dünya Savaşı'nın bıraktığı sıkıntılı dönemleri atlatmaya çalışan Erzurum halkı, 1924'te büyük bir felaketle karşı karşıya gelmiştir. Deprem kuşağı üzerinde yer alan Erzurum'da 995-1924 yılları arasında, bölgeyi etkileyen farklı şiddetlerdeki deprem sayısı 50'yi geçmektedir.

---

[4] Babüroğlu, a.g.e., s.16.

[5] Hakkı Yapıcı, "Tarih Boyunca Erzurum'da Meydana Gelen Zelzeleler", Araştırma Makalesi, *Mavi Atlas*, 5/2015, s.15.

[6] Özdoğan Sür, "Türkiye'nin Deprem Bölgeleri", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:2, Ankara, 1993, s.53-54.

[7] *Türkiye'de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makine Mühendisleri Odası'nın Önerileri*, s.8.

[8] Burhan C. Işık, "Depremler ve Türkiye", (http://www.hkmo.org.tr), (Erişim Tarihi: 14 Mart 2016), s.105.

[9] Erzurum deprem riski yüksek olan Kuzey Anadolu Fay hattı üzerinde bulunmaktadır. Kuzey Anadolu deprem kuşağı Doğu Anadolu'da, Erzincan-Erzurum-Varto ve Van'a kadar uzanmaktadır.[10]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1924) Erzurum'da etkili depremler yaşandığı bilinmektedir.[11] Erzurum ve yöresine ait 1900-2014 yılları arasındaki 114 yıllık dönem incelendiğinde; 08.11.1901 tarihinde 6.1 şiddetinde bir deprem ve 2000 ağır hasarlı bina, 13.05.1924 tarihinde 5.3 şiddetinde bir deprem ve 700 ağır hasarlı bina, 13.09.1924 tarihinde 6.8 şiddetinde bir deprem, 221 can kaybı ve 477 hasarlı bina, 03.01.1952 tarihinde 5.8 şiddetinde bir deprem, 133 can kaybı ve 701 hasarlı bina, 03.06.1952 tarihinde 94 can kaybı, 25.10.1959 tarihinde 5.0 şiddetinde bir deprem, 18 can kaybı ve 300 hasarlı bina, 30.10.1983 tarihinde 6,9 şiddetinde bir deprem, 1342 can kaybı ve 3241 hasarlı bina, 30.10.1983 tarihinde 6.8 şiddetinde bir deprem, 1155 can kaybı ve 10 bin 333 hasarlı bina, 18.09.1984 tarihinde 6.4 şiddetinde bir deprem, 3 can kaybı ve 570 hasarlı bina, 18.09.1984 tarihinde 5.9 şiddetinde bir deprem ve 1417 hasarlı bina, 18.10.1986 tarihinde 5.3 şiddetinde bir deprem ve 3 can kaybı, 24.04.1991 tarihinde 4.5 şiddetinde bir deprem ve 1 can kaybı, 03.12.1999 tarihinde 5.5 şiddetinde bir deprem ve 1 can kaybı, 25.03.2004 tarihinde 5.1 şiddetinde bir deprem, 17 can kaybı ve 4291 hasarlı bina, 8.03.2004 tarihinde 5.3 şiddetinde bir deprem ve 7 can kaybı olmak kaydıyla, en küçük 4.5, en yüksek 6.9 şiddeti arasında, toplamda on altı adet depremin meydana geldiği ve ağır kayıplara neden olduğu kayıtlıdır.[12]

Ne yazık ki Erzurum ve yöresinde 114 yıllık bir süreçte meydana gelen depremlerden kaynaklanan can ve mal kayıpları incelendiğinde, depreme karşı gerekli tedbirlerin alınmadığı, binaların depreme dayanıklı malzemeden ve usullere göre yapılmadığı açıkça görülmektedir.

Hâlbuki 13.09.1924 tarihinde meydana gelen depremin akabinde Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın *"Felaket başa gelmeden evvel önleyici ve koruyucu tedbirleri düşünmek lazımdır, geldikten sonra dövünmenin yararı yoktur"* sözleri depremin engellenemeyeceği ancak onun zararlarından korunma yollarının olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. [13]

[9] Şaban Ortak, "1924 Erzurum Depremi ve Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal'in İkinci Erzurum Gezisi", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, Temmuz 2002, s.191.
[10] Sür, a.g.m., s.58. Işık, a.g.m., s.103.
[11] Yapıcı, a.g.m., s.18.
[12] M. Bikçe, "Türkiye'de Hasara ve Can Kaybına Neden Olan Deprem Listesi (1900-2014)", 3. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı, 14-16 Ekim 2015, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, (www.tdmd.org.tr/TR/Genel/pdf2015/TDMSK_084.pdf), (Erişim Tarihi: 5 Mart 2016).
[13] Nilgün Okay, *Afet ve Acil Durum Yönetimine Giriş*, (Ünite:6), Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s.20.

III. 13.09.1924 Tarihli Erzurum Depremi

Erzurum ve yöresinde 1924 yılında meydana gelen depremler incelendiğinde, üç ayrı depremin meydana geldiği görülmektedir. Bu depremlerin ilki 13 Mayıs 1924 tarihinde Horasan ve çevresinde meydana gelmiştir. Depremde can kaybı olmamış fakat hayvanlar ve eşyalar zarar görmüş, iki yüzden fazla hane yıkılmıştır. Yaralar sarılmaya çalışılırken ikinci deprem 6 Eylül 1924 tarihinde meydana gelmiştir. Depremden etkilenen 18 köyün onda sekizi tamamen, onda ikisi de kısmen yıkıma uğramış, üç kız çocuğu hayatını kaybederken 8 kişi de yaralanmıştır. Bölgede binaların yeniden inşası, yiyecek temininin sağlanması gibi hizmetlerle zayiatın giderilmesine çalışılırken bu defa yıl içerisindeki en önemli deprem 13 Eylül 1924 tarihinde Pasinler kazası, Horasan ve Aras nahiyeleri ve çevresinde meydana gelmiştir. Deprem Erzurum merkez, Pasinler, Narman, Hınıs, Tortum, Sarıkamış ve Ardahan çevrelerini etkilemiştir.[14] Bir dakika kadar süren depremde en çok hasarı Pasinler ve çevre köylerinde meydana gelmiş, yerleşim merkezlerinin dışında demiryolu da hasara uğramıştır. Depremin şiddeti 6.8 veya 6.9 olarak ölçülmüştür.[15] Depremin şiddeti hakkında farklı rakamlar verilse de, bu farkların minimum derecede olduğu ve depremin 6-7 büyüklüğünde olduğu görülmektedir.[16]

Depremin etkilediği köylerde yaşananları o dönem 11 yaşında olan Zeki Başar şöyle anlatmaktadır: *" 13 Eylül 1924 günü kopan kıyamet yani genel deyimiyle korkunç "hareket-i arz" (deprem); duvarlarda taş, tandırlarda aş bırakmamıştı. Her şeyi alt üst etmişti. Yapılanlar yıkılmış, enkaz altında can verenler az olmamıştı. Mezarlıkta yatanların kemikleri bile yeryüzüne fırlamıştı. Doğanın ve toprağın çehresi değişmiş gibi idi. Paniğe kapılmayan kalmamıştı…"*[17] Bu açıklamalar depremin vahametini açıkça ortaya koymaktadır.

Depremin meydana geldiği Eylül ayı iklim açısından değerlendirildiğinde doğuda, bilhassa 1900-2000 rakımda kurulmuş olan Erzurum'da kış kapıda anlamına gelmektedir. Hiç kuşkusuz bu zamanda meydana gelen yıkıcı bir depremin yaralarının sarılması ivedilik ister. Böyle bir zamanda en önde gelen barınma ihtiyacıdır. Bundan dolayı kısa sürede kış bastırmadan yıkılan evlerin yapılması en öncelikli iştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Erzurum ve Sarıkamış'ta verdiği talimatlar bu durumun ivediliğini ve önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca 1924 yılı genel olarak değerlendirildiğinde; I. Dünya Savaşı, Rus işgali ve Ermeni mezaliminin yanı sıra bölgede yaşayan çok sayıda muhacir insanın bulunması gibi sebeplerden dolayı Erzurum'da sıkıntılı bir sürecin hakim

[14] İbrahim Ethem Atnur, *Reis-i Cumhur'un Doğu İncelemeleri (1924 Erzurum Depremi*), I.Baskı, Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2006, ss.27-33.
[15] Hüseyin Kalemli, "1924 Erzurum Depreminde Yurtdışından Yapılan Yardımlar", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 14 (2), 2010, s.3.
[16] Ortak, a.g.m., s.191.- Erhan Ayhan vd., *Türkiye ve Dolayları Deprem Kataloğu 1881-1980,* Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1980, s.30.
[17] Atnur, a.g.e., s.35.

olduğu görülmektedir. Böyle bir dönemde geçmişin yaraları daha sarılmadan bu depremin Erzurum halkını büyük ölçüde etkilemesi kaçınılmazdır.

Yaşanan deprem sonrası hem insan kayıpları, hem de hasarlarla ilgili olarak çeşitli yazışmalar ve basına yansıyan haberlerde farklı rakamlar ortaya çıkmış, net bir tespit için çalışmalarda bulunulmuş ve 16 Ekim 1924'de Erzurum Valiliği'nden Başvekâlete gönderilen telgraf ile insan kayıpları ve ortaya çıkan maddi hasar şu şekilde bildirilmiştir:[18]

"Pasinler merkez nahiyesinde: 38 kişi ölmüş, 40 hayvan telef olmuştu. 685 hane tamamen ve 11946 nüfus ve 22693 hayvanı barındıran 641 hane kısmen yıkılmıştı. Velibaba (Aras) Nahiyesi: 62 kişi ölmüş, 237 hayvan telef olmuştu. 954 hane tamamen ve 6537 nüfuslu 20586 hayvanlı 199 hane kısmen haraptı. Karayazı Nahiyesi'nde: 63 kişi ölmüş ve 176 hayvan telef olmuştu. 791 hane tamamen 7569 nüfuslu, 7336 hayvanlı 345 hane kısmen yıkılmıştı. Horasan Nahiyesi'nde: 47 nüfus ölmüş, 86 hayvan telef olmuştu. 1033 hane tamamen ve 5101 nüfus ile 7586 hayvan barındıran 127 hane kısmen yıkılmıştı.

Hınıs Kazası'nın Söylemez Nahiyesi'nde: 2 kişi ölmüş, 290 hayvan telef olmuştu. 46 hane tamamen ve 280 nüfuslu, 627 hayvanlı 228 hane kısmen yıkılmıştı. Narman Kazası'nda: 1 kişi ölmüş 290 hayvan telef olmuştu. 273 hane tamamen ve 2784 nüfuslu 3200 hayvanlı 927 hane kısmen yıkılmıştı. Erzurum merkezde: 1 kişi ölmüş, 5 hane tamamen ve 47 hane de kısmen yıkılmıştı." Bu verilere göre 214 kişi hayatını kaybetmiş, 1119 hayvan telef olmuş, 2514 hane kısmen, 3787 hane de tamamen yıkılmıştı.

Yine depremin meydana geldiği ilk günlerde, Rüştü Paşa'nın gazetecilere yaptığı bir açıklamaya göre, Pasinler'de 3463 ev kısmen, 1312 ev tamamen harap olmuş, 210 kişi vefat etmişti. Narman'da 927 ev kısmen, 272 ev tamamen yıkılmış, 2716 kişi açıkta kalmıştı. 1 Ekim'e kadar yapılan tespitlerde, Kars vilayeti dâhilinde 13 köyde 238 ev kısmen, 13 ev tamamen yıkılmış, 181 evinde duvarları tahrip olmuştu.[19] Bilgisi mevcuttur. Ayrıca bu depreme ait veriler, 29 Haziran 1998 Pazartesi günü yayınlanan Cumhuriyet Gazetesinde 6.9 şiddetinde gösterilirken, ölü sayısı 310 olarak belirtilmiştir.[20]

Çeşitli kaynaklarda depremin şiddeti, can kaybı ve hasarlı bina sayılarında farklı rakamlar verilmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Meclis Araştırması Komisyonunun 10/66, 67, 68, 69, 70 Esas Numaralı, 23.12.1999 tarih ve

[18] Kalemli, a.g.m., s.3.

[19] Mesut Çapa, "Erzurum Depremi ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Erzurum'u Ziyareti" 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslar Arası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum), Yay. Haz: Yavuz Aslan, Salim Gökçen, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 645.

[20] Cumhuriyet Gazetesi, 29 Haziran 1998 Pazartesi.

A.01.1 GEÇ.10/66, 67, 68, 69,70-93 sayılı raporunda depremin şiddeti 6.9, can kaybı 310, hasarlı bina sayısı ise 4 bin 300 olarak verilmektedir.[21]

IV.Reis-İ Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gelişi

Erzurum Depremi meydana geldiği zaman Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa 29 Ağustos'tan 18 Ekim'e kadar sürecek olan 51 günlük bir Anadolu gezisine çıkmış bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa birçok ile ilk defa bu gezisi sırasında gitmiştir. Gezide kendisine eşi Latife Hanım, Bozok Milletvekili Salih Bozok, İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi, Gaziantep Milletvekili Ali Kılıç, Rize Milletvekili Rauf Benli, Genel Sekreter Tevfik Bıyıklıoğlu, Muhafız Birliği Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, Başyaver Rusuhi ve birkaç kişi daha refakat etmekteydi.[22]

Bu gezi kapsamında Mustafa Kemal Paşa, 13/14 Eylül 1924 tarihinde Trabzon'a doğru programını devam ettiriyordu. Kendisini ve maiyetindekileri Hamidiye Harp Gemisi taşıyordu. 15 Eylül'de Trabzon'daki temaslarına devam ederken Ajans haberleri bilgisine sunularak, depremden haberdar olmuştu. Haberi alınca büyük bir üzüntü duyan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Valiliği ve Belediye Başkanlığına geçmiş olsun dileklerini ileterek durum hakkında bilgi talep ettiği bir telgraf çekti. Bu telgrafta şöyle deniliyordu: "*Erzurum Vilayetinin muhtelif mahallerinde zelzele vuku bulduğu kemal-i teessür ile haber alındı. Malumat itasını ve zarar derecesinin iş' arını rica ederim. 16 Eylül 1924/1340 imza: Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal*"

Bu telgrafa karşı Erzurum'dan durumlarını vurgulayan ve Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum'a davet eden bir cevap verilmiş, Erzurum Valisi Zühtü Bey'de bir rapor hazırlayarak bölgedeki durumu kendisine bildirmiştir.[23] Bu raporda, depremin saati, yıkılan evler, yıkılan cami minareleri, ölü sayıları, yaralılar, zarar gören köprüler, demiryolu ve halkın içinde bulunduğu durumdan ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir.[24]

Erzurum Valiliği ve Belediye Başkanlığı can ve mal kaybı olduğunu bildirince Mustafa Kemal Paşa geziyi keserek Erzurum'a gitme kararı almıştır. Bu

---

[21] Türkiye Büyük Millet Meclisi (10/66, 67, 68, 69, 70) Esas Numaralı 23.12.1999 Tarihli Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Sayı: A.01.1.GEÇ.10/66,67,68,69,70-93.
[22] Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.169-170.
[23] Enver Konukçu, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum*, Erzurum Valiliği, Erzurum, 1999, s. 240-241.
[24] Atnur, *a.g.e.,* s. 38-40.

plan değişikliği üzerine hazırlıklar başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın duyguları, depremin yaralarının bir an önce sarılması için çalışılacağı ve o günün ulaşım şartları telgrafına aynen şöyle yansımıştır: [25]

"Erzurum Belediye Başkanlığına-Erzurum Valiliğine"

"Depremin meydana getirdiği ölümlere ve yıkımlara dair vermekte olduğunuz bilgileri son derece üzülerek okuyorum. Bütün Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında sürdürmek üzere başladığım geziyi, bu elim vaziyet karşısında yarıda bırakmak kararını verdim. Trabzon-Erzurum yolunun durumu ve Trabzon'da yararlanılabilecek otomobil bulunmaması dolayısıyla bu yolla hemen hareket olanaksız görülmüştür. Gereken araçları hazırlattırarak diğer bir yönden hareket edeceğim. Saygıdeğer hemşerilerime maruz kaldıkları musibet dolayısıyla içimin kan ağladığını ve acılarını azaltmak için en etkili biçimde çalışılacağının kendilerine duyurulmasını rica ederim. Gazi Mustafa Kemal."

Bu telgrafta bahsi geçen bazı hususlar, ülkenin o gün içerisinde bulunduğu şartları ortaya koyması açısından anlamlıdır. Henüz yeni kurulmuş olan Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, yolların elverişsizliği ve otomobil temin edilememesi sebebiyle Trabzon'dan Erzurum'a ulaşımın[26] sağlanamamasını belirttiği telgrafında, ülkenin ulaşım şartlarının yetersizliği görülmektedir. Gazi, bu ulaşım konusuna Erzurum'da da değinmiş, şimendiferin (trenin) bir an önce Erzurum'a getirilmesini ifade etmiştir. Bu yaşananlardan ulaşımın bir ülkenin kalkınması ve medeniyeti için ne denli önemli olduğunu anlamak mümkündür.

Neticede Ankara'dan Samsun'a getirilen otomobillerle 24 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ve maiyetindekiler Samsun'dan Erzurum yolculuğuna başladı. Amasya, Tokat, Sivas, Refahiye'den sonra 28 Eylül 1924'te Erzincan'a, 30 Eylül'de ise Erzincan'dan Erzurum'a hareket edilerek, akşam saat 18.00 civarında Erzurum'a varıldı.[27]

Sabahın erken saatlerinden itibaren Erzurum halkı, esnaf cemiyetleri ve çevreden gelen çeşitli heyetler, İstanbul Kapısından Ilıca Köyüne kadar uzanan yol güzergâhında Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamış, Reis-i Cumhur halkla selamlaştıktan sonra kendisi için tahsis edilen arabaya binerek hükümet konağına gelmişti. Daha sonra Belediye Başkanı Nazif Bey (Dumlu) Erzurum'un en önemli caddesinin açılışını yapmasını kendisinden rica etmiş ve caddeye "Gazi Kemal Caddesi" isminin verilmek istendiğini dile getirmiştir. Ancak bu isteğe Mustafa Kemal Paşa şöyle bir cevap ile karşılık vermiş: "*Ben faniyim, ama Cumhuriyetimiz ebediyen yaşayacaktır. Caddeye Cumhuriyet adının verilmesi daha uygun*

---

[25] Fehmi Akın, *Atatürk'ün Sonbahar Gezileri*, Cantekin Matbaası, 1.Baskı, Ankara, Ocak 2008, s.99.

[26]Trabzon-Erzurum arası karayolu ile farklı güzergâhlar dikkate alındığında ortalama 270-300 kilometredir. Günümüzde Trabzon'dan Erzurum'a otobüsle beş, özel araçla 3,5-4 saat gibi bir sürede ulaşılır.

[27] Konukçu, *a.g.e.*, s.242.

*olur." d*iyerek bugünkü Cumhuriyet Caddesi'nin de ismini bizzat kendisi vermiştir.[28]

Cumhuriyet Caddesi'nin açılışı yapıldıktan sonra akşamüzeri yine kendisi için verilen ziyafete katılmıştır.[29] Belediye tarafından hazırlanan bu ziyafette, Erkek Muallim Mektebi Müdürü Edebiyat Öğretmeni Erzurumlu Cemal Gültekin Bey şehir adına Gazi'ye ithafen şükranlarını, ziyaretinden dolayı memnuniyetlerini, Milli Mücadele yıllarına ve Gazi'nin çabalarına atıf yaparak millet nezdindeki tartışılmaz değerini vurgulamış ve Gazi'yi Erzurumlular adına selamlayarak konuşmasını bitirmiştir. Bu konuşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa'da Erzurumluların samimi tezahüratlarından dolayı memnuniyetlerini dile getirmiş, Erzurum Kongresi'ne ve milletin kurtuluşu için gösterdikleri eşsiz mücadeleye değinerek, meydana gelen felaket ile ilgili;[30]

"…Malumunuzdur ki, Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde büyük bir seyahat yapmak için, yola çıkmıştım. Fakat Trabzon'da (16 Ekim 1924) o elim haberi alır almaz, buraya koşma, buradaki felaketzedelerle hemdert olmak, en büyük emelim oldu. Hareket-i arzın bu havalide yaptığı tahribattan dilhunum.

Efendiler! Emin olabilirsiniz ki, Erzurum'da ki hareket-i arzdan müteessir olan bütün bir millettir. Bütün Türk camiasının, kalbi tıpkı benim teessürümle daraban etmektedir. Umumun bu teessürata, yalnız manen alakadar kalmayacağı; mevcud felaketi tehvin için, maddeten de şefkat vazifesini yapacağı muhakkaktır.

Arkadaşlar! Heyet-i Hükümetimizin Erzurum felaketi ile felaketzedeleriyle pek sıkı surette alakadar olduğunu, yalnız vazife-i resmiyye icabı olduğu için değil, insani ve vicdani hislerle ıztırabı tehvin için en müessir tedbirleri almakla iştigal ettiğini, ehemmiyetle kaydederim. Benim buraya gelişim, aynı zamanda hükümetinde lazım gelen malumatı almasında, ayrıca temini vü'sat edecektir. Mümkün olan her şey yapılacak; vaziyeti ıslaha çare bulunacaktır. Bu felaketzedelere, Hükümet-i Merkeziyye'nin seri muaveneti, şüphesizdir. Buraya gelmekliğim, felaketzedelerin ahvalini mahallinde bizzat tahkik ederek bulabileceğim tedbirleri, Hükümet-i Merkeziyye'ye bildirmek hususunda faydalı olacaktır." şeklinde beyanatta bulunmuştur.

1 Ekim'de valilikte depremzedeler için kurulan "Hareket-i Arz Felaketzadeganı Komisyonu" ile toplantı yapan Mustafa Kemal Paşa, depremin hasar boyutu ve yapılacak olan yardımlar hakkında görüşmelerde bulundu. Aynı gün

[28] Alperen Kayserili, "Erzurum Şehri'nde Yer Adları Üzerine Bir Deneme", Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür: Hayati Doğanay, (Ed: Prof. Dr. Serhat Zaman- Doç. Dr. Ogün Coşkun), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları Araştırmalar Serisi, No:1056, No:131, No:56, Pegem Yayıncılık. I.Baskı, Ankara, 2015, s.663.

[29] Çapa, a.g.m., s.645-646.

[30] Konukçu, *a.g.e.,* s.242-245.

eşi Latife Hanım ve maiyetindekiler depremzedeler için çeşitli miktarlarda yardımda bulundular.[31] Mustafa Kemal Paşa on bin, eşi Latife Hanım on bin, Milletvekilleri üçer bin, yaver, umumi kâtip ve diğerleri yüz-ikiyüz lira yardımda bulunmuşlardır.[32] 2 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa, maiyetiyle beraber Kolordu Komutanı eşliğinde Hasankale ilçesi ve köylerini ziyaret etti. Hasankale'de halk tarafından büyük coşkuyla karşılanan Reis-i Cumhur için kurbanlar kesildi. Reis-i Cumhur burada meydana gelen hasarlar ve yapılması gerekenler hakkında halktan bilgi aldı. Hasankale'den sonra depremin yerle bir ettiği, Köprüköy, Yağan, Emrekum, Mendivan, Komasur ve Döllek gibi köylere gidilerek çeşitli temaslarda bulunuldu. Bu temaslar Anadolu Ajansı vasıtası ile basına, "*Köylülerle Gazi'nin harabeler arasında dertleşmesi pek samimi ve pek hazin olmuştur. Köylüler felaketli demlerinde Reis-i Cumhur'u aralarında görmelerinden bütün dertlerini unuttuklarını ve bu ziyaretle müteselli olduklarını, her türlü âlâme mukavemet için kudret aldıklarını ağlayarak temin etmişlerdi.*" Şeklinde duyurulmuştur. 3 Ekim'de felaketzedeler yararına düzenlenen at yarışları ve cirit oyunlarını izleyen Mustafa Kemal Paşa, 4 Ekim'de eşi Latife Hanım ve maiyetindekilerle beraber Sarıkamış'a gitmiştir. Yolda hasara uğrayan köylere uğrayan Reis-i Cumhur, halk ile görüşerek yapılacak olan yardımlar hakkında bilgi vermiştir. 5 Ekim'de Sarıkamış ve çevresinde hasar gören yerlerle ilgili görüşmeler yapılarak evsiz kalan halk için ilgililerden kereste yardımı yapılması istenmiş, 6 Ekim'de maiyetindekilerle beraber tren vasıtasıyla Sarıkamış'tan Kars'a gelmiştir. Kars'ta da büyük bir coşkuyla karşılanan Reis-i Cumhur için kurbanlar kesilmiş, burada Türk Ocağı'nda bir süre dinlendikten sonra hükümet konağına geçerek Kağızman ve Ardahan'dan gelen heyetleri kabul etmiştir. Çeşitli görüşmelerde ve temaslarda bulunan Reis-i Cumhur akşam saat 21.00'da tekrar Sarıkamış'a dönerek 7 Ekim günü incelemelerini Sarıkamış'ta sürdürmüştür. 8 Ekim Çarşamba günü tekrar Erzurum'a dönmüş, Erzurum'da yardım komisyonuyla yapılmakta olan işler hakkında görüşmelerde bulunmuştur. 9 Ekim'de Muş ve Bitlis'ten gelen heyetlerle görüşen Reis-i Cumhur 10 Ekim sabahı Erzurum'dan Erzincan'a hareket etmiştir. Bu ziyaretler Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum ve çevresine yaptığı ilk ve son ziyaretleridir.[33] Bu ziyaret esnasında Erzurum'da yaptığı konuşmada, Erzurum'a gelirken yol durumunu bizzat gördüğünü, bu uygunsuz koşulların kâfi görülemeyeceğini dile getirmiş ve doğuyu diğer bölgelere bağlayacak bir demiryolu hattının Erzurum'a kadar temin edileceğini, hükümetin bu konuya ehemmiyet göstereceğini, memleketin doğusu ve batısını mutlaka birleştireceklerini temin etmiştir.[34]

---

[31] Kalemli, a.g.m., s.6.
[32] Önder, *a.g.e.*, s.173.
[33] Çapa, a.g.m.,, s.649-651.
[34] Konukçu, *a.g.e.*, s.246.

V. Deprem Bölgesi İçin Yapılan Yardım Faaliyetleri

Erzurum da yaşayan halka savaş yaralarının sarılması için devlet eliyle 1924 yılında 50.000 liralık bir ödenek ayrılmıştır. Ödenekle savaş yaraları sarılmaya çalışılırken meydana gelmiş olan depremler sebebiyle savaşın yol açtığı hasarlara bir yenisi daha eklenmiştir. Devlet zaman geçirmeden yardımlara başlamış, Erzurum'da depremden zarar gören evlerin tamir ettirilebilmeleri için nakdi yardım yapılması ve savaşın zararları yanında depremler sebebiyle ikinci kez zarar gören Kars, Sarıkamış ve Ardahan halkına da maddi yardımda bulunulmasını kararlaştırmıştır.[35] "13 Mayıs 1924 depremi için çıkarılan 19 Mayıs 340/512[36] ve 8 Haziran 340/520 sayılı kararnamelerle yapılan yardımların kâfi gelmemesi sebebiyle fakir olan ve hanelerini yapacak imkânı olmayan 12 köy halkına binalarının yapılması için, 3.8.340/752 tarih ve numaralı kararname ile ek ödenek çıkarılması" örneğindeki gibi yapılan yardımlar ihtiyaç ve şartlara göre çıkarılan yeni ve ek kararnamelerle sürdürülmüştür.[37]

13 Eylül 1924 depremine yapılan ilk yardım faaliyetleri mahalli olarak başlamıştı. Ancak kısa sürede hükümette yardım faaliyetlerine başlamış, Dâhiliye Vekâleti tarafından "Erzurum Felaketzedeganı Komisyonu" kurulması istenmiş ve yapılan yardımlarında Vekâlete bildirilmesi belirtilmiştir. Bu çalışmanın ardından, ilçelerde alt komisyon kurulmasını, askeri ve mülki araçların depremzedelere yardım edeceklerini ve halkın açıkta kalan tahıl ürünlerinin hükümetçe korunacağı gibi konuları içeren dokuz maddelik bir kararname hazırlanmış ve Vali Zühtü Bey başkanlığında "Hareket-i Arz Felaketzedeganı Komisyonu" kurulmuştur. Hazırlanan bu kararnamede Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuş ve onay almıştır. Bunun yanında Ziraat Bankası'nın tüm şubeleri verilecek olan yardımları ücretsiz olarak kabul edip bölgeye ulaştıracak, depremzede çiftçilere iki yıl süreli kredi imkânı sağlayacak ve borç ödeme günü gelen çiftçilerin borçlarını erteleyecekti. Ayrıca toplanan yardımlar Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla Erzurum'a gönderilecektir. [38]

Depremin akabinde 16 Eylül 1924 tarihinde, Dâhiliye Nezaretinin Başvekâlete müracaatı üzerine, 10 Eylül kararnamesine ek olarak 17 Eylül 1924 tarihli ve 879 numaralı bir kararname çıkarılmıştır. Bu kararname Erzurum'a 40 bin liralık ek ödeneği kapsamaktaydı. Kararnamenin yürütülmesi için Rize'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'dan olur alınmıştır.[39]

---

[35]İsmet Türkmen, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1920-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S:45, Bahar 2010, s.135.
[36] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 030.0.18.01.01.09.27.09.001.
[37] BCA. 030.0.18.01.01.10.37.09.001.
[38] Kalemli, a.g.m., s.4.
[39] Atnur, *a.g.e.,* s.90,93.

Ayrıca 30 Eylül 1924 tarihinde Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa 1 Ekim'de "Hareketi Arz Felaketzedeganı Komisyonu" ile yaptığı toplantıda aldığı bilgiler doğrultusunda 2 Ekim 1924 günü Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta, yardım için gönderilen 110 bin liradan 70 bin liranın kaldığını belirtmiş, şimdilik 50 bin liralık ek ödenek gönderilmesini istemiştir. Bu telgraf üzerine aynı gün Heyet-i Vekile tarafından 17 Eylül 1924 tarihli ve 879 numaralı kararnameye ek olarak 2.10.340/927 karar ile 50.000 liranın gönderilmesi kararlaştırılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın oluru alındıktan sonra karar kesinleşmiştir. [40]

Başka bir kararnamede depremden etkilenen felaketzedelerin sayısının çok olduğu, bunların daha perişan bir hale gelmemesi için yalnızca halk tarafından yapılan yardımın ihtiyacı karşılayamayacağından hükümetçe bölgeye 10 bin liralık bir yardımın yapılması, ayrıca Maliye Vekâleti'nin 18 Mayıs 1340 tarih ve 930/628 numaralı tezkeresi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 19/5/1340 tarihli sosyal yardım kararına binaen felaketzedelere konut ve binaların inşası için 20 bin liranın banka havalesiyle gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[41]

Bu maddi yardımların yanında Mustafa Kemal Paşa'nın en çok önem verdiği konulardan biride sağlık hizmetleriydi. Gördüğü doktor eksikliği Gazi'yi çok sinirlendirmiş, bölgede doktor bulunmayan ilçelere doktor, sağlık personeli ve gerekli sağlık malzemesi gönderilmesini ültimatomu andıran bir telgrafla emretmiştir. [42]

Diğer yandan 3 Ekim 1924 tarihinde Gazi'nin başkanlığında yapılan "Erzurum Hareketi Arz Felaketzedeganı Komisyonu" toplantısı sonucunda alınan kararlar Heyet-i Vekile tarafından 4 Ekim 1924 günü aynen kabul edilmiş, bu kararlarda; kışa bir buçuk ay gibi bir zamanın kalması sebebiyle insan ve hayvanların barınması için barınak yapılmasının aciliyeti Mustafa Kemal Paşa tarafından Başvekile bildirilmiştir. Heyet-i Vekile tarafından en az bin kişiden az olmayan askeri bir kuvvet ile 3 istihkâm bölüğü ve İnşaatı İstihkâmı Komisyonlarının "Erzurum Hareketi Arz Felaketzedeganı Komisyonu" emrine verilmesi kararlaştırılmıştır. Başka önemli bir ihtiyaçta meskenlerin yapılabilmesi için gerekli olan kereste ve tahta ihtiyacıydı. Bu konuda da Mustafa Kemal Paşa Trabzon'da bulunan Yunanlıların Enosis isimli gemisinden müsadere edilmiş tahtaların gönderilmesi talimatlarını vermiş ancak nakil yapılamamış neticede ihtiyaçların Sarıkamış ormanlarından sağlanması ile naklinin 9. Kolordu Komutanlığı emrinde Şark Şimendiferleri tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı karar içerisinde fakirlerin ödemelerinin "Erzurum Hareketi Arz Felaketzedeganı Komisyonu'na ait olduğu da yer almaktaydı. Kısaca Mustafa Kemal

[40] BCA. 030.0.18.01.01.11.46.2.001.- Atnur, *a.g.e.,* s.94.
[41] BCA. 030.0.18.01.01.09.25.9.001.
[42] Atnur, *a.g.e.,* s.95.

Paşa'nın talimatlarıyla 4 Ekim'de yayınlanan bu kararname depremin zararlarının giderilmesi için en önemli yasal düzenleme olmuştur. Yine bu kararnamede, yapılan işler hakkında her on günde bir Başvekâlete rapor gönderilmesi de yer almaktaydı.[43]

Kereste ihtiyacının çoğunluğu Sarıkamış ormanlarından sağlanmaya çalışılsa da tüm ihtiyaç karşılanamamış ülke çapında tahta temini için çalışılmıştır. Sarıkamış haricinde Oltu, Trabzon ve Gümüşhane'den de tahtalar temin edilmiş ve ilgili bölgelere aktarılmıştır.[44] Ayrıca "Erzurum Hareket-i Arz Felaketzedeganı"nın kıştan evvel kereste ihtiyaçlarının giderilmesi için bölge Orman memurlarını, Sarıkamış ormanlarında askerlerin de refakatleriyle görevlendirilmesi ile çalışmalar hızlandırılmaya çalışılmıştır.[45]

Bu çalışmaların yanında depremin maddi hasarlarından dolayı, depremden zarar gören kazalardaki memurlara üç taksit olarak alınmak üzere birer maaş ücretinde avans verilmesi kararlaştırılmıştır.[46]

Felaketzedelerin zahireleri için de koruyucu tedbirler alınmış, 04.10.340 tarih ve 133 numaralı kararnameye ek olarak, bulundukları yerleri terk edecek olanların zahirelerini ilçe merkezlerine nakil edebileceklerini, nakil edemeyenlerin zahirelerinin ise yardım komisyonu ile işbirliği içinde bulunan jandarma tarafından korunacağı, ilçe merkezlerine götürülen zahirelerin komisyona ait özel ambarlarda muhafaza edileceği, bu çalışmalara rağmen korunamayan zahireler için Ziraat Bankası tarafından karşılığı olan paranın temin edileceği belirtilmiştir.[47]

Ayrıca, 04.10.340/ 935 numaralı kararname ile Şark hatları tarafından (tren) taşınacak kerestelerin nakliye ücretinin peşin alınmayacağı, yardım komisyonu tarafından verilecek mazbatanın kabul edileceği belirtilmiştir.[48] Yine 15.10.340/969 kararname ile yaklaşan kış sebebiyle ihtiyaç duyulan kerestelerin pazarlık yoluyla dışardan da temin edilebileceği, bunun için gerekli teşebbüslerde bulunulması da onaylanmıştır.[49]

17 Eylül 1924 tarihinde Erzurum Valisi Zühtü Bey tarafından, "*13 Eylül'de meydana gelen hareket-i arz da Erzurum Vilayeti'nin Hasankale Kazası'nın Velibaba Nahiyesi'ne tabii Mindivan, Bozviran, Komasor, Çamurlu, Zanzak Nahiyesi'nin Zars Kariyelerinin binaları taş üzerinde taş kalmamak üzere yıkılarak bilumum hayvanat ve eşya mahv ve telef oldu. Bu köylerde yüz yirmi altı nüfus ölü ve bir çokta ağır ve hafif*

[43] BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.001.- BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.2.- BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.-Atnur, *a.g.e.*, s.100-103,106
[44] Atnur, *a.g.e.*, s.114.
[45] BCA. 030.10.00.00.119.837.1.
[46] BCA. 030.0.18.01.01.011.55.20.001.
[47] BCA. 030.0.18.01.01.11.50.11.001.
[48] BCA. 030.0.18.01.01.11.46.10.001.
[49] BCA. 030.0.18.01.01.11.48.1.001.

yaralılar vardır. Oranın ahalisi Harbi Umumi'de göç etmediğinden felaketzedelere yardım edecek durumda olmamalarına rağmen yardımlarını yapmaktalar. Kuruluşundan beri çaresizlere şefkat ellerini uzatan, acılarını dindirmeye çalışan Hilal-i Ahmer Heyeti muhteremesinden enkaz altından kurtarılan, yağmurlu hava altında bulunan altı köyün iki yüz elli haneden ibaret çaresizlerine iki yüz elli çadırın süratle gönderilmesini, iaşe ve elbise yardımlarını önemle rica ve istirham ederim efendim.[50] İçerikli yazı ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım isteğinde bulunulmuştur.

Depremin haber alınması üzerine harekete geçen Hilal-i Ahmer Cemiyeti bölgeye yardım göndermeye başlamıştır. İlk etapta bin adet battaniye, çadır, çamaşır, çorap ve avcı yeleği gönderilmiştir. Ayrıca Trabzon'da bulunan cemiyete ait 10 bin liralık eşyanın da Erzurum'a sevki kararlaştırılmıştır. Bunların dışında bölgeye 25 Eylül 1924 tarihine kadar, 50'şer kişilik 50 çadır, 100 İngiliz çadırı, biner adet battaniye ve iç çamaşırı ile 500 fanila, gömlek ve 200 kat elbise yanında büyük miktarda ilaç ve tıbbi malzeme gönderilmiştir. [51]

Kızılay'ın 1924 yılında yaptığı harcamalar içerisinde Erzurum depremzedelerine yapılan yardım miktarı 19.510,38 (On dokuz bin beş yüz on lira otuz sekiz kuruş) olarak geçmektedir.[52]

Ayrıca Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne "…Uluslararası yardım çağrısında bulunmak için sizin talebinizi bekliyoruz…" şeklinde bir telgraf çekilmiş[53], Hilal-i Ahmer Cemiyeti, depremzedelere gerekli yardımları yaparken yurtdışından da felaketzedelere yardım yapılması hususunda gelen öneriye binaen Kızılhaç Komitesi'ne yardım çağrısı yapmıştır. Neticede yurt dışı yardımlarının depremzedelere ulaşmasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Kızılhaç Komitesi işbirliği içinde hareket etmiştir.[54]Yine Kızılhaç Komitesi tarafından gönderilen "…Erzurum felaketini resimlerle tasvir eden ayrıntılı bir yazıyı memnuniyetle yayınlayacağız. Gerekli belgeleri acil olarak bize gönderiniz…" şeklindeki bir telgraf ile yardım çağrılarının uluslararası kamuoyunda duyurulması için çeşitli çalışmalarının yapıldığı görülmektedir.[55]

Bu çalışmalardan yavaş yavaş neticeler alınmaya başlanmış ve Erzurum felaketzedelerine ülkeler bazında da yardımlar yapılmıştır. İlk yardım Fransa hükümeti tarafından 50 bin frank olarak gönderilmiştir. Aynı zamanda Fransa Cumhurbaşkanı Gaston Daumergue, 29 Eylül 1924'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Erzurum halkına ilk teselliyi Gazi Mustafa Kemal

---

[50] Kalemli, a.g.m., s.3-4.
[51] Atnur, *a.g.e.*, s.90-93.
[52] Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Yayınları, Ankara, 2010, s.79.
[53] Kızılay Arşivi (K.A). Kutu No/Belge No. 1244/98.
[54] K.A 1244/19- Kalemli, a.g.m., s.8.
[55] K.A. 1244/134

Paşa'nın kendilerinin götürdüğünü belirttikten sonra, üzüntülerini dile getirmiştir.[56] Bu telgrafa Gazi; "Erzurum halkının uğradığı felaket sebebiyle sizin derin üzüntülerinizi ve Fransa'nın içten bir ilgiyle Türkiye'nin üzüntüsüne katıldığını anlatan telgrafınızı aldım. Sıkıntıya uğrayanlarla ilk görüştüğüm günde ve üzüntülerimin en aşırı bir zamanında beni bulan bu pek dostane tesellinizden duyduğum teşekkür duygusuna güvenmenizi rica ederim." Şeklinde cevap vermiştir.[57]

Yine yurtdışı yardımları olarak Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın Erzurum felaketzedelerine 50 bin liralık yardımı Varlık ve Cumhuriyet gazetelerinde yer almıştır.[58] S.C.S Krallığı (Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı) Kızılhaç Komitesi 2000 frank[59] , Japon Kızılhaç'ı 1000 İsviçre Frank'ı[60], Amerika Salib-i Ahmer'i, 1000 liralık yardım, Uluslararası Kızılhaç Komitesi 5000 frank, Estonya Kızılhaç Merkez Komitesi 100 dolar, Ukrayna Kızılhaç Yönetimi 35 sterlin, Brezilya Kızılhaç'ı 500 frank, Moskova'dan Rus Cumhuriyeti ve Kızılhaç'ı Merkez Komitesi 2000 Ruble, yine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihad-ı Dersaadet Umumi Konsolosluğunun da 1026 dolar 95 cent tutarında ki yardımları nakit veya çek olarak ya doğrudan ya da Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığı ile göndermiştir. Bu yardımlar içerisinde İspanya'nın Sofya Sefaretinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne başvurusu dikkat çekmektedir. Bu başvuruda Sofya'da ikamet eden Bulgaristan vatandaşı Müslüman Türklerden Erzurum depremine yardım için başvuranların olduğu, ancak yapılacak yardımlar karşılığında verilecek makbuz bulunmadığı, bu sebeple yardım toplanamadığı, makbuz gönderilmesi halinde yardım toplanacağı belirtiliyordu. Neticede 10 cilt makbuz gönderilmesine rağmen yeterli yardım toplanamamıştır.[61]

Bu çalışmaların yanında halkın depremzedelere yardımı da önemli yer tutmuştur. Yardım faaliyetlerinde felaketi ülkeye duyuran ve yardım için teşvik edici haberler yapan basının katkıları da büyük olmuştur. Depremle ilgili ilk bilgiler Varlık Gazetesinin 14 Eylül 1924 tarihli sayısında yer almış, gazete, depremden hasar gören bölgeler, insan kayıpları, yıkılan evler, zarar gören demir yolu hattı ve tamir çalışmaları gibi önemli konularda bilgiler aktarmıştır. 20 Eylül 1924 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi bir yardım kampanyası başlatmıştır. Gazete de "*Erzurum felaketzedeleri için bir teberru defteri açıyoruz. Manzara çok fecidir, yardım ediniz, gözyaşlarıyla sulanan harabelerden gelen iniltiler kardeşlerimizin feryadı, aç ve çıplak kadınların, mini mini yavrucakların figanıdır. Türk'ün rahm ve şefkati bu gözyaşlarını dindirecektir*" ifadeleri yer almıştır. Yine Varlık gazetesinde, Hilal-

---

[56] Kalemli, a.g.m., s.8-9

[57] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay. Haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Ankara 2006, s.562.

[58] Kalemli, a.g.m., s.9.

[59] K.A. 94/227- K.A. 94/226

[60] K.A. 94/202

[61] Kalemli, a.g.m., s.9-14.

i Ahmer'in yardım çağrılarıyla yurdun her tarafından toplanan yardımlar halka duyuruluyordu.[62] Mahalli olarak Samsun'da çıkan Haber gazetesi ise 1924 Erzurum depreminden etkilenen felaketzedelere yardım için, "*Erzurum felaketzedelerine yardım vazife-i insaniyedir*" çağrısını devamlı yayınlıyordu.[63] Bütün bu yayınlar toplumsal dayanışmanın sağlanması ve teşvikinde önemli yere sahipti. Bu çağrılarla duyurulan deprem bölgesi için yardım komisyonuna ilk yardımı 20 bin lira ile İstanbul Belediyesi yapmıştı.[64] Zonguldak Belediyesi 500 lira, Edirne Belediyesi 500 lira ve sonrasında 100 lira, Paşa ili Gazetesi sahibi Kasım Efendi 300 lira, Konya Mebusu Refik Bey 500 lira, Resimli Ay, Resimli Hafta Mecmuaları da 2500 lira yardım yapmıştır. Bunların yanında Ordu'da yapılan yardım çağrılarıyla da 1000 lira toplanmış ve birçok ilde gerek şahsi gerek kurumsal anlamda yardım faaliyetleri sürdürülmüş ve Erzurum için tüm Türkiye topyekûn yardıma koşmuştur. [65] Ayrıca felaketzedeler yararına at yarışı ve cirit oyunları da düzenlenerek, bu tür sosyal faaliyetler yardımlar için önemli bir adım olmuştur.

Erzurum Depremi için, yurt içi, yurt dışı, şahsi, kurumsal veya ülkeler tarafından yapılan bütün yardımlar devletin kontrolü altında değerlendirilmiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan ve devam eden çalışmalar neticesinde kış gelmeden önce felaketzedeler için yapılan binalar sahiplerine teslim edilmiştir.

Sonuç

Türkiye'nin %93 gibi tamamına yakını deprem bölgesi olarak tanımlanmıştır. Erzurum, tanımlanan bu bölgenin en riskli sayılan %44 lük kesimi içerisinde yer almaktadır. 1900 yılından bu yana Erzurum'da meydana gelen deprem kayıtları incelediğinde çeşitli aralıklarla mal ve can kaybına yol açan depremlerin meydana geldiği görülmektedir. Bundan sonrada Erzurum ve çevresinde şiddetli depremlerin yaşanacağı tahmin edilmektedir. Engellenememesi, zamanının ve yerinin tespit edilememesi gerçeği karşısında günümüzde depremlerin etkilerini en aza indirmek için modern anlamda tedbirler ve hazırlıklar yapılmaktadır. Bu konuda eğitimli uzman ekiplerin hazır bekletilmesinin yanında, en önemlisi de "deprem öldürmez, binalar öldürür" gerçeği dikkate alınarak depreme dayanıklı binaların yapılması ve bu konuda yasaların çıkarılmış olmasıdır. Gazi Mustafa Kemal Paşa günümüzün depreme karşı aldığı bütün bu önlemlere, Erzurum depreminde yaptığı "*Felaket başa gelmeden evvel önleyici ve*

---

[62] Kalemli, a.g.m., s.4.-Atnur, *a.g.e.,* s.41.
[63] Önder Duman, Samsun Basın Tarihinden Bir Kesit: "Haber Gazetesi", Geçmişten Geleceğe Samsun, I.Kitap, Samsun, 2006, s.371.
[64] Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.173.
[65] Atnur, *a.g.e.,* s.124-127.

koruyucu tedbirleri düşünmek lazımdır, geldikten sonra dövünmenin yararı yoktur" konuşmasında işaret etmiştir.

1924 yılında ülke henüz bitmiş olan Birinci Dünya ve İstiklal Savaşı'nın izlerini taşımaktadır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarıdır. Karayollarının durumu sebebiyle şehirlerarası ulaşım zorla sağlanmaktadır. Deprem bölgesine yapılacak yardımların taşınmasında ulaşımın önemi anlaşılmış, ayrıca ülke kalkınmasında da gelişmiş bir ulaşım ağının şart olduğunu öngören Mustafa Kemal Paşa tarafından, şimendifer hattının Erzurum'a kadar uzatılmasının Türkiye Cumhuriyeti için hayati önem taşıdığı belirtilmiş ve mutlaka bu hattın yapılması için gereken çalışmaların yapılacağı temin edilmiştir.

Yaklaşan kış sebebiyle depremin yaralarının sarılması için ivedikle harekete geçilmiştir. Bu çalışmaların bir an önce başlatılabilmesi için Mustafa Kemal Paşa birçok konuda olduğu gibi yine öncü bir rol oynayarak Türk halkına örnek olmuştur. Bu çerçevede depremzedeler için başta Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım yardımda bulunmuş, onların akabinde de maiyetinde bulunanlarda bu yardımlara iştirak etmiştir. Hükümet, aldığı kararlarla zaman kaybetmeden çalışmaları başlatmış, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Kızılhaç Komitesi de felaketzedelerin yardımına koşmuştur. Bütün bu yardımların yapılmasında ve teşvikinde basının depremi halka duyurması ve depremzedelere yardım çağrılarının yapılmasının payı da büyüktür.

Diğer yandan yaşanan bu felakette halkın moralinin yapılan bütün yardımlardan daha önemli olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelerek depremden etkilenen köylere gidip halkın arasına katılımıyla oluşan güven ve sevgi ortamı göstermiştir.

Neticede, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Erzurum depremi için yapılan çalışmalar başarıyla sürdürülmüş ve zamanında sonuçlandırılmıştır.

Türk milleti, halkıyla, kurumlarıyla, en zor zamanlarda birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmeyi her zaman başarmıştır. İyi bir liderle ve iyi bir planlama ile aşılamayacak zorluk yoktur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA 030 10 00 00 119 837 1

BCA. 030.0.18.01.01.09.25.9.001

BCA. 030.0.18.01.01.09.27.09.001

BCA. 030.0.18.01.01.10.37.09.001

BCA. 030.0.18.01.01.11.46.2.001

BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.001

BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.2

BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.3

BCA. 030.0.18.01.01.11.46.10.001

BCA. 030.0.18.01.01.11.48.1.001

BCA. 030.0.18.01.01.11.50.11.001

BCA. 030.0.18.01.01.011.55.20.001

Kızılay Arşivi

Kızılay Arşivi (K.A). Kutu No/Belge No. 1244/98.

K.A. 1244/134

K.A. 1244/19

K.A. 94/202

K.A. 94/226

K.A. 94/227

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi, 1998

Kitaplar

AKIN, Fehmi, *Atatürk'ün Sonbahar Gezileri,* Cantekin Matbaası, Ankara, Cantekin, 2008.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (2006). (Yay. Haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

ATNUR, İbrahim Ethem, *Reis-i Cumhur'un Doğu İncelemeleri (1924 Erzurum Depremi).* Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2006.

AYHAN, Erhan, *Türkiye ve Dolayları Deprem Kataloğu 1881-1980.* Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul,1980.

BABÜROĞLU, Selahattin, *Deprem ve Devlet.* Yayın Evi Yok, Ankara, 1998.

ÇAPA, Mesut, *Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914*-1925*),* Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2010.

KONUKÇU, Enver, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum,* Erzurum Valiliği Yayınları, Erzurum, 1999.

OKAY, Nilgün, *Afet ve Acil Durum Yönetimine Giriş*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

ÖNDER, Mehmet*, Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Makaleler

BİKÇE, M., Türkiye'de Hasara ve Can Kaybına Neden Olan Deprem Listesi (1900-2014), *3. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, 14-16 Ekim 2015, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2015.

ÇAPA, Mesut, "Erzurum Depremi ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Erzurum'u Ziyareti" *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu*, (Yay. Haz: YAVUZ Aslan, Salim Gökçen), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002. Ss. 643-656

DUMAN, Önder, Samsun Basın Tarihinden Bir Kesit: "Haber Gazetesi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, I.Kitap, 2006. Ss. 367-385

KALEMLİ, Hüseyin, "1924 Erzurum Depreminde Yurtdışından Yapılan Yardımlar", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2).Erzurum, 2010. Ss. 201-219

KAYSERİLİ, Alperen, "Erzurum Şehri'nde Yer Adları Üzerine Bir Deneme", Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür: Hayati Doğanay, (Ed: Prof. Dr. Serhat Zaman- Doç. Dr. Ogün Coşkun), *Atatürk Üniversitesi Yayınları, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları Araştırmalar Serisi*, No:1056, No:131, No:56, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2015. Ss. 653-667

ORTAK, Şaban, "1924 Erzurum Depremi ve Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal'in İkinci Erzurum Gezisi", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2. Erzurum 2002. Ss. 191-203

SÜR, Özdoğan, "Türkiye'nin Deprem Bölgeleri" *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:2. Ankara,1993. Ss. 53-68

TÜRKMEN, İsmet, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1920-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:45, Ankara, 2010. Ss.117-156

YAPICI, Hakkı, "Tarih Boyunca Erzurum'da Meydana Gelen Zelzeleler", Araştırma Makalesi, Mavi Atlas, 5/2015. Ss. 14-20

Raporlar

Doğal Afetlerde Meydana Gelen Can ve Mal Kaybını En Aza İndirmek İçin Alınması Gereken Tedbirlere Ait Meclis Araştırma Komisyon Raporu, Haziran 1997.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (10/66, 67, 68, 69, 70) Esas Numaralı 23.12.1999 Tarihli Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Sayı : A.01.1.GEÇ.10/66,67,68,69,70-93.

Türkiye'de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makine Mühendisleri Odası'nın Önerileri, Oda Raporu, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Genişletilmiş İkinci Baskı, Nisan 2012, Ankara.

İnternet Kaynakları

Işık, Burhan C. "*Depremler ve Türkiye*", (http://www.hkmo.org.tr).

Ek 1

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

-83-

باش وكالت
قلم مخصوص مديريتى
عدد
٩٢٧
927

جواباً يازيله جق اوراقه ، جواب اولديغى محررانك تاريخ ونومروسنك درجى رجا اولنور.

030 18 01 01 011 46 2

17 Eylül 1924 tarihli ve 879 numaralı kararnameye ek olarak çıkarılan Erzurum'a 50 bin lira gönderilmesi hakkındaki ek kararname.

Ek 2

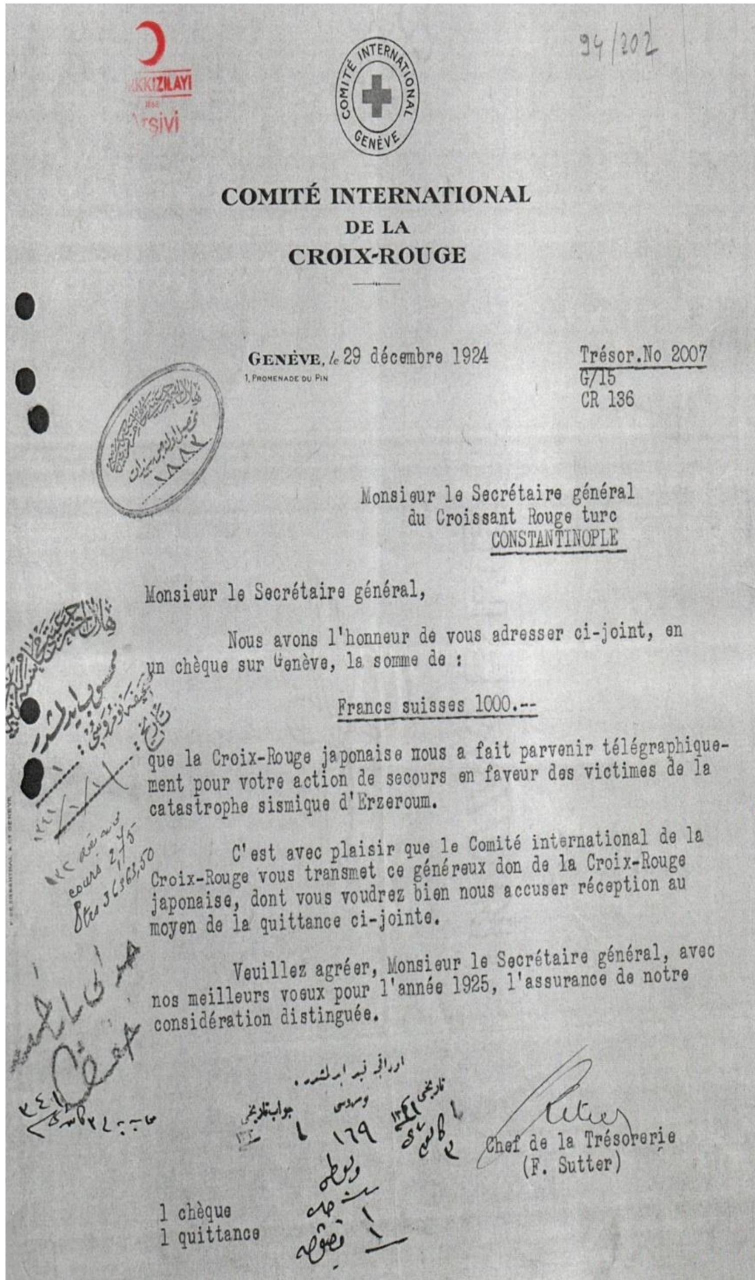
تورکیه جمهوریتی
باش وكالت
مخصوص مدیریتی
عدد
١١٢٧

جواباً یازیله جق اوراقده جواب اولنه جق محررانك تاریخ و نومروسنك درجی رجا اولنور.

030	18	01	01	011	[illegible]	20

Depremden zarar gören mahallerdeki memurlara avans verilmesi hakkında.

Ek 3

COMITÉ INTERNATIONAL
DE LA
CROIX-ROUGE

GENÈVE, le 29 décembre 1924
1, Promenade du Pin

Trésor.No 2007
G/15
CR 136

Monsieur le Secrétaire général
du Croissant Rouge turc
CONSTANTINOPLE

Monsieur le Secrétaire général,

Nous avons l'honneur de vous adresser ci-joint, en un chèque sur Genève, la somme de :

Francs suisses 1000.--

que la Croix-Rouge japonaise nous a fait parvenir télégraphiquement pour votre action de secours en faveur des victimes de la catastrophe sismique d'Erzeroum.

C'est avec plaisir que le Comité international de la Croix-Rouge vous transmet ce généreux don de la Croix-Rouge japonaise, dont vous voudrez bien nous accuser réception au moyen de la quittance ci-jointe.

Veuillez agréer, Monsieur le Secrétaire général, avec nos meilleurs voeux pour l'année 1925, l'assurance de notre considération distinguée.

Chef de la Trésorerie
(F. Sutter)

1 chèque
1 quittance

Japon Kızılhaç'ının Erzurum Depremi için 1000 İsviçre Frank'ı göndermesi hakkında.